

L'obra del P. Cebrià Baraut, llavor i model per a futurs estudis sobre la història cultural del bisbat d'Urgell

• 25 de maig del 2018 a les 20,00 h
• Sala d'actes del Centre Cultural
La Llacuna, Andorra la Vella
En la cloenda del centenari de Cebrià Baraut

Jesús Alturo i Perucho

Catedràtic de Paleografia, de Codicologia i de Diplomàtica del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana a la Universitat Autònoma de Barcelona

▲ Currículum

(El Pont de Suert, 10 de març de 1954)

És professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, inicialment de Filologia Llatina (des de 1976) i posteriorment de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica (des de 1992), com a titular de la càtedra i en substitució del seu mestre, Anscari M. Mundó, al departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana. Doctorat en Filologia Clàssica, és especialista en l'època medieval, en particular en el camp de la història de la cultura, no sols d'àmbit català sinó també europeu. Forma part (des del 1994), com a membre de ple dret, del Comitè Internacional de Paléographie Latine. És membre corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (2007) i membre de la Societat Catalana d'Estudis Líturgics. Ha estat Directeur d'Études Invité a l'École Pratique des Hautes Études de Paris.

En el marc del projecte internacional *Monumenta Palaeographica Medii Aevi*, del qual és director de la Series Hispanica, ha publicat les *Chartae Latinae Antiquiores Cataloniae*, que apleguen un total de 97 diplomes del segle IX o anteriors, conservats en arxius catalans.

Ha estat guardonat, entre d'altres, amb el premi Ciutat de Barcelona (1982) per la seva obra *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200: aproximació historiolingüística*, i amb el premi Crítica Serra d'Or (2004) per la publicació *Història del llibre manuscrit a Catalunya*.

Autor d'una àmplia producció bibliogràfica i acadèmica, que inclou la publicació i anàlisi de diversos diplomataris medievals, i de fragments de còdexs, en què ha identificat i estudiat peces tan rellevants com els testimonis més antics fins ara coneguts del *Liber de dono perseuerantiae* de sant Agustí, del *Pamphilus*, del *Roman de Jaufré* o de l'*Itinerarium Egeriae*, entre d'altres. També és autor d'edicions crítiques de textos llatins literaris d'època medieval, com sermons atribuïts al bisbe i abat Oliba o al gramàtic Borrell Guibert, de textos epigràfics altmedievals i d'estudis dels glossaris llatins altmedievals, entre ells els que denoten la difusió del *Liber glossarum* en terres catalanes.

Ha estat president o vocal de vint tesis doctorals defensades en diverses universitats d'Espanya, i de vuit tesines. Ha dirigit onze tesines i nou tesis doctorals, i, actualment, dirigeix set tesis de doctorat més. Ha estat president o vocal de diverses comissions per a concedir places de professor titular i de catedràtic d'universitat, i també del Cuerpo de Facultativos de Archiveros del Estado. Ha organitzat diversos cursos, seminaris i col·loquis d'àmbit nacional i internacional.

En concloure aquest any dedicat a la bona memòria del P. Cebrià Baraut, no és moment de repetir els seus grans mèrits com a investigador insigne, àmpliament coneguts i reconeguts de tothom, ni historiar els treballs que va portar a cap, de ningú ignorats. A més, els grans homes no necessiten d'escambells que els enlairin, ni de l'elogi turiferari que, a la fi, no fa sinó emborrar la realitat. És la seva obra i, sobretot, el seu exemple, el que compta. I el P. Cebrià, amb la seva feina exemplar, amb la seva immensa tasca acomplerta, ens ha deixat una via a seguir i ha posat una pedra angular que aferma l'edifici, tan treballós de bastir, de la nostra història cultural, una història plena de dificultats, unes vegades, a causa dels entrebancs vinguts de fora, i, d'altres, més lamentable, pel desinterès intern. Però una història tan important que ha contribuït decisivament a conformar el nostre caràcter col·lectiu tal com és en l'actualitat, connaturalitzant-lo amb els avatars passats. Gosaria dir, atribuint als llibres les virtuts certes que Mn. Miquel Costa i Llobera reconeix en els nostres Pirineus, que també els còdexs antics són "els pares forts de nostra gent i raça", sense donar aquí al mot *raça*, és clar, cap altre valor que la rima amb "el viatger que passa."

Per tant, no crec que els qui, d'alguna manera, som coparticipants dels interessos i preocupacions culturals que feren vibrar el P. Cebrià, puguem fer res millor per honorar la seva memòria que posar-nos al seu darrere i, portant el fanalet amb les llums que Déu ens ha donat, cadascú en el seu lloc, mirar de seguir els camins ja esbossats per ell, marcadors de la via dreturera perquè la recerca doni resultats pràctics i positius.

És per aquest fet que penso que el millor homenatge que podem tributar al P. Cebrià és el de vèncer el vertigen de pujar a les seves espatlles i, encara de puntetes, allargar la mirada fins on ens sigui llegut, ben assentats en la solidesa de la seva obra rigorosa, metòdica i fecunda. Ja he dit en alguna altra ocasió que el P. Cebrià Baraut va gaudir d'una curiositat culturalment molt variada, fruit d'una inclinació natural i fervorosa envers l'erudició, que va saber consolidar amb els seus profitosos estudis a Montserrat, Maria Laach, Beuron i Roma. I va saber aconseguir un mètode d'estudi rigorós, sense concessions a la banalitat. Els resultats de les seves recerques es fonamenten en dades verificades, i no en escenes imaginades, ni gestos somiats. D'aquí que, ell personalment, per tal de donar garanties a les seves interpretacions, s'esforcés per fixar amb fidelitat paleogràfica i exactitud filològica les fonts documentals, històriques i literàries que li permetessin d'avançar per un camí segur, sense caure en l'ostentació d'hipòtesis ardides sense suport. És per això que es va interessar pels diplomes i pels còdexs. És per això que va mostrar el mateix entusiasme pels còdexs sencers i per llurs restes fragmentàries. Una afició, aquesta darrera, que li va donar satisfaccions tan grans com la que imaginem que tindria el dia en què, ben acompanyat de Mn. Benigne Marquès, va identificar el text literari més antic avui per avui conegut en la nostra llengua, una altra versió del *Llibre jutge*, el descobriment dels quals sembla que ja ha esdevingut una tradició montserratina.

Així doncs, si m'ho permeten, tractaré en aquesta avinentesa, en honor del nostre homenatjat, del gran benefici cultural que hom pot obtenir de la recuperació i de l'estudi dels fragments de còdexs, un interès que va ser formulat, per primera vegada a Catalunya, de forma breu, però clara i precisa, per un altre gran estudiós de les nostres contrades pirinenques, Mn. Pere Pujol i Tubau, de grata memòria també.

Aquest antic arxiver de la Seu, el 1919 va estudiar un dels manuscrits més preuats que hom

conserva al nostre país, a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, en concret, unes *Homilies* de sant Gregori el Gran copiades en escriptura uncial del segle VIII. Aquest còdex només estava protegit, ja llavors, per una sola de les dues cobertes de l'enquadrernació, amassada per un farcit de restes d'altres còdexs en pergamí i de documents en paper, la presència de les quals feu asseverar a Mn. Pujol: "És certament una altra dada d'interès, que caldrà tenir en compte si algun dia s'arriba a establir la bibliografia de tot el que les tapes d'antigues enquadrernacions destrossades han donat al món savi."

Amb aquestes paraules, sòbries però exactes, podríem dir que naixia oficialment, a la nostra terra, l'interès científic per l'estudi sistemàtic dels fragments de còdexs, una activitat que de cap manera no podem preterir. I és que un fragment de còdex, ni que sigui un simple retall, demostra l'existència, al seu moment, de l'obra completa que transmet. De fet, un fragment de còdex no és sinó un estadi regressiu d'un manuscrit. I, atès l'alt cost i els grans esforços requerits per la producció d'un llibre escrit a mà, la sola pervivència d'una petita part demostra *per se* l'existència d'un viu desig pel contingut de l'obra, si més no, en el seu lloc de producció i de circulació, i en el temps en què era llegit (fig. 1). Són poquíssims els casos d'abandonament d'una còpia començada. Aquest podia venir només a causa d'un desinterès sobtat, degut, en alguna puntual ocasió, a un greu error de còpia inicial, per exemple, cas segurament del full que transmet l'inici d'un *Llibre dels Paralipòmens* que es deixà de transcriure i fou reaprofitat per a la inclusió del suposat sermó d'Oliba en la festivitat de sant Galdric (fig. 2). O, amb més probabilitat,

Figura 1. Fragment en català d'un *Liber iudicum*, ca. 1100. El text literari en català més antic.

La Seu d'Urgell, Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (ACU), ms. 187.1. © Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell

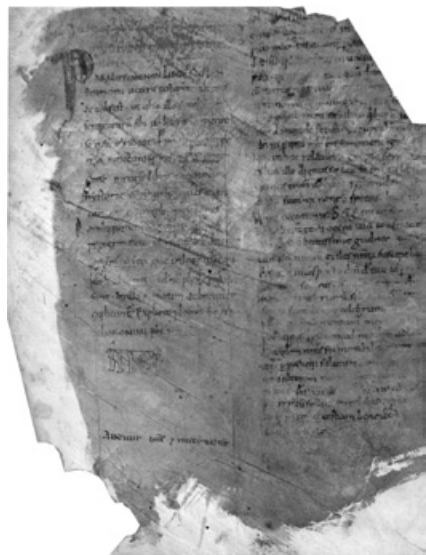

Figura 2. Inici d'una còpia dels *Paralipòmens* abandonada. Transmet també passatges del *De civitate Dei* de sant Agustí i un sermó atribuït a Oliba. Vic, Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV), fragment de còdex XIII-6, mitjan s. XI. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

Figura 3. Un foli de les *Illustrations de Gaule* de Jean Lemaire de Belges. Exemple de còdex en què es va abandonar la còpia després d'haver escrit el primer foli.

Brussel·les, KBR, IV 630/14 (fragment), inicis s. xvi.

© Bibliothèque royale de Belgique

n'era la causa la defunció (o ruïna econòmica, per exhaurir les possibilitats) del promotor, que, en no poder pagar la feina, la condemnava a l'abandó ineludible, cas potser d'una pàgina de les *Illustracions de la Gàl·lia*, de Jean Lemaire de Belges (fig. 3), o de diversos quaderns de còdexs esmentats en testaments. Mai no deixava de concloure's un llibre per impediment dels copistes o dels altres artesans que hi poguessin col·laborar; tots ells sempre substituïbles.

Però, enllestit el llibre i posat en circulació, amb el temps podia ser trossejat per causes ben diverses. Recordem-ne algunes.

Un primer perill per als llibres manuscrits va venir justament pel nou invent de Gutenberg, del qual celebrem enguany el 550è aniversari. Certament, de primer, la impremta fou vista com una eina de poc preu, vulgar i àdhuc menyspreable. L'actitud inicial fou tan malganosa com denoten les paraules de Vespasiano da Bisticci, bibliotecari del duc Frederic d'Urbino (+1482), de qui diu que, de tenir llibres impresos a la seva biblioteca, "se ne sarebbe vergognato." I el gest displicent dels canonges de Vic, que, el 1485, es negaren a admetre com a garantia d'un préstec els llibres impresos és també prou aclaridor.

Però la impremta, un invent que, en les assenyades paraules de Gargantua adreçades al seu fill Pantagruel, "produeix llibres tan elegants i correctes, inventada en el meu temps per inspiració divina, al contrari que l'artilleria, inventada per suggestió diabòlica," avançà imparabile envers el futur per guanyar la modernitat, com avui s'obre pas, insensible a la tradició, el llibre electrònic cap a un endemà de canvis vertiginosos i inimaginables. I el cas és que, finalment, textos assegurats per la reproducció mecànica es deixaren perdre en la primitiva versió manual i d'ells ja sols es reaprofità la matèria del suport per a nous usos merament secundaris. No debades, hom constata que aquest reaprofitament tingué lloc sobretot al llarg del segle XVI, cosa que indirectament indica el triomf definitiu de la tipografia en aquesta centúria (fig. 4).

Figura 4. Fragment de leccionari, s. xi in., amb una indicació posterior que el còdex que representa aquest foli va ser destruït cap a l'any 1507. Vic, ABEV, fragment XXIII-19v.

© Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

És clar que també contribuï a la destrucció de llibres manuscrits el decret d'unificació litúrgica que emanà del Concili de Trento. Tots els còdexs litúrgics esdevinguts obsolets per aquella resolució conciliar foren susceptibles de ser desmembrats.

Àdhuc canvis litúrgics a escala més local resultaren damnosos per als llibres desuets. Aquest fou el cas, a la diòcesi de Vic, de la innovació que suposà l'aparició del *Llibre dels costums de l'Església de Vic*, compost pel canonge Andreu de l'Almúnia, que obligà a copiar nous llibres litúrgics, particularment de caràcter musical, per a ús de la catedral i de les parròquies de la diòcesi osonenca, amb la conseqüent desestimació dels antics (fig. 5).

El reemplaçament d'una legislació per una altra també deixà fora d'ús llibres jurídics que quedaren obsolets. El cèlebre *Liber iudicum*, tan difós com essencial en tota l'alta edat mitjana, quedà relegat després. Prou que ho deixà clar el gran jurista Jaume Marquilles en la seva obra *Manna super Usaticis Barchinone* de l'any 1448:

"Hodie leges Gotice sublatae sunt, nisi in sex uel septem casibus." "Avui les lleis gòtiques han estat derogades, si no és en sis o set casos."

Això explica la considerable conservació del *Liber iudicum* en simples fragments (fig. 6).

Un enemic declarat de les lletres és el foc, fortuït o intencionat. La censura no ha deixat mai de recórrer-hi. Si hem de creure la tradició, és aquesta l'explicació per què no s'ha conservat cap llibre arrià dels temps visigots. La falconada d'al-Mansur damunt Barcelona el juliol del 985, que provocà un gran incendi a la ciutat, fou causa dolorosa de la mort i captivitat d'un no petit nombre de barcelonins; però també motiu trist de la pèrdua de molts títols de propietat i d'un considerable nombre de llibres, que deixà gairebé òrfenes les escasses i petites biblioteques de la Barcelona del segle x.

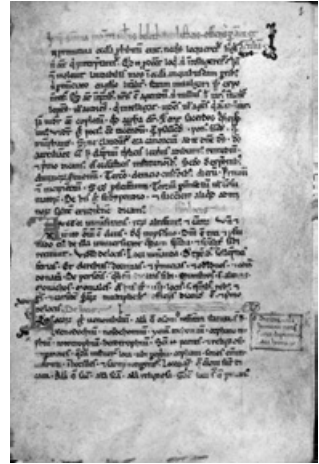

Figura 5. *Liber Consuetudinum Vicensis Ecclesie* del canonge Andreu de l'Almúnia, mitjan s. xiii. Va deixar obsolets molts manuscrits litúrgics anteriors. Vic, ABEV, ms. 134, f. 1r. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

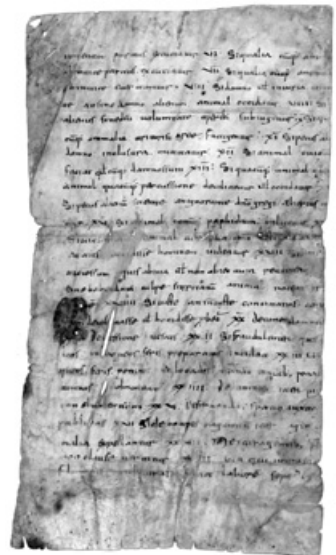

Figura 6. Fragment de còdex del *Liber iudicum*, còpia del s. ix ex. Vic, ABEV, fragments, dipòsit. © Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

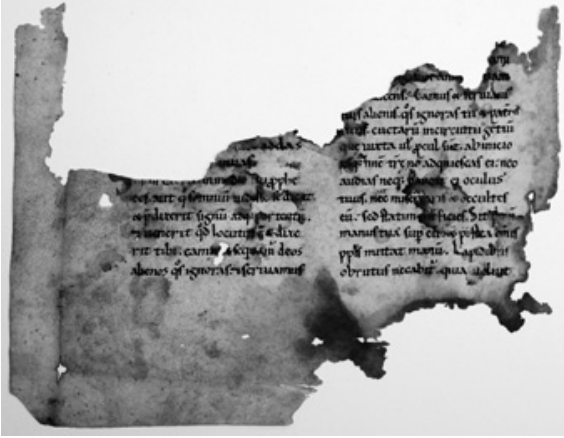

Figura 7. Fragment d'una Bíblia (*Deuteronomi* 13:11) procedent d'Orcau, s. xi. Tremp, Arxiu Comarcal del Pallars Jussà, fragment núm. 7. © Arxiu Comarcal del Pallars Jussà

Figura 8. Mandat apostòlic del papa Gregori X de l'any 1272, encongit per la proximitat a un focus d'escalfor. Barcelona, Biblioteca de Catalunya (BC), reg. 15212, calaixera C-2 (GF). © Biblioteca de Catalunya

Però les escameses sarraïnes també afectaren altres contrades pocs anys després, com les del Bages, amb la seva capital, Manresa. Un *Liber glossarum*, copiat els primers anys del segle x, possiblement a la seu restaurada de Vic, i conservat sols en un bifoli, mostra encara ben ostensiblement les nafres provocades per l'acció del foc, segurament causat per la ràzzia del mateix al-Mansur el 990 o per la del seu fill Abdemalik el 1003.

Clarament ens conta el que va succeir el gran jutge Ponç Bonfill en un document de 1020:

“Facta est persecutio paganorum tempore domini Raymundi comitis et ab eis uastata est ciuitas Minorisa destructeque sunt ecclesie et a fundamentis euulse, ita ut non remanserunt in eis uolumina librorum siue instrumenta cartarum.”

“En temps del senyor comte Ramon hom produí una ofensiva dels pagans, els quals devastaren la ciutat de Manresa i destruïren totes les seves esglésies fins enderrocar-les des dels mateixos fonaments, de tal manera que no hi quedà cap llibre ni instrument.”

Per contra, la col·lecció canònica socarrimada, un *canono socharrado*, que, el 1037, el prevere Vives, sagristà de la Seu d'Urgell, llegà, amb altres llibres, al seu nebot Sal·la segurament quedà malmès en algun incendi accidental. Potser és també veritat per al fragment bíblic d'Orcau (fig. 7). També quedà socarrimada l'acta d'un judici celebrat a Sant Benet de Bages el 14 de juny de 1025, amb presència del bisbe Oliba, a causa d'algun incendi en el predit monestir.

Afectats, si no per un incendi, almenys sí per un focus d'escalfor intensa i propera, degueren estar uns mandats pontificis, actualment conservats a la Biblioteca de Catalunya, que en sortiren textualment incòlumes, sense cap més desperfecte que veure reduïda la mida de llur suport (fig. 8).

Però les guerres, siguin antigues o recents, són sempre enemigues de la civilització i calamitoses

Figura 9. Sacramentari de Fulda, any 975. Göttingen, Universitätsbibliothek, 2° Cod. Ms. Theol. 231 Cim., f. 87.
© Universitätsbibliothek Göttingen

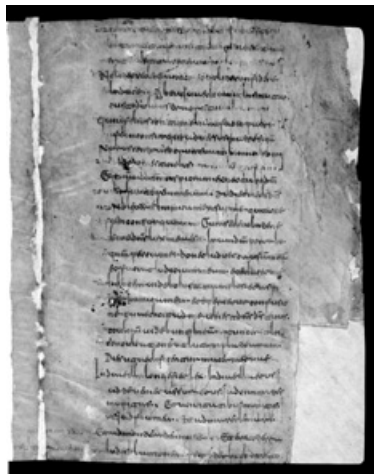

Figura 10. Fragment d'un *Liber Prophetarum* en escriptura visigòtica, ca. 800. Presenta petits orificis fets pels corcs.
Barcelona, BC, ms. 2541/1. © Biblioteca de Catalunya

per als llibres. Com no recordar, en els nostres dies, el cas de Mossul o de Bàsora? I com oblidar la conflagració del 36? En aquesta guerra, incivil com totes, s'aprofitaren els còdexs conservats a Alcalá de Henares en les barricades de Madrid la tardor del 1936; entre ells, unes bíblies, que, encara que restaurades, no amaguen els treps de la metralla.

Com possiblement un còdex del segle VIII, el cèlebre *Codex de Ragyndrudis*, actualment conservat a la Catedral de Fulda, serva la memòria, en unes fissures profundes, d'un primer cop de destrat o d'espasa contra sant Bonifaci atacat per uns lladres frisons que, finalment, li donaren mort el 5 de juny del 754 (fig. 9).

Les rates de biblioteca –i em refereixo ara a les vertaderes rates, les comunes–, rosegant el pergami, també s'han empassat alguns textos. Justament per protegir d'aquests rosegadors els llibres litúrgics conservats a la sagristia, la catedral de Barcelona hagué d'adquirir dos gats el 1385, després d'haver fracassat amb metzines verinoses.

Els corcs, “enemics de les Muses,” en paraules de sant Pacià, l'il·lustre bisbe de la Barcelona del segle IV, també han contribuït a la pèrdua de no poques paraules. Tot i que, si som justos, també hem de valorar positivament la seva feina, perquè gràcies a les regates fetes a les pàgines dels llibres per la seva golafreria, hom ha pogut establir la procedència de l'únic full bíblic conservat d'un *Liber prophetarum* d'entorn de l'any 800 que serví de foli de guarda a un còdex ripollès afectat per idèntic dibuix dels solcs marcats en les seves cobertes de fusta (fig. 10). També, gràcies a aquest detall sabem que una magnífica resta d'un full en escriptura uncial del segle V, que transmet Isaïes, formava part, en el seu dia, de la petita col·lecció de romanalles codicològiques amb què hom va farcir les cobertes de les esmentades *Homilies* gregorianes del segle VIII, conservades a l'Arxiu de la catedral de Barcelona.

Els canvis de gustos literaris o de preferències bibliogràfiques també podien causar desperfectes o ser motiu de la destrucció de manuscrits quedats arraconats per la indiferència de lectors atrets per nous models. Quantes gramàtiques antigues no féu desaparèixer el Renaixement!

Però també la mateixa devoció per les relíquies comportà algun dany bibliogràfic. Diversos fulls autògrafs de sant Tomàs d'Aquino, amb la seva característica *littera inintelligibilis*, pròpia d'una persona intel·ligentíssima, de cervell més ràpid pensant que no pas de mà àgil escrivint, van ser arrencats i s'han conservat per la seva condició de vestigi venerable.

Ens podríem entretenir encara en altres causes de danys soferts pels còdexs, entre les quals no mancarien els col·leccionistes de miniatures, capaços de retallar-les directament dels còdexs. La magnífica Bíblia de la catedral de Lleida, copiada poc després de l'any 1165, presenta 17 inicials tallades, possiblement per aquest acte verament vandàlic (fig. 11).

Per finalitats encara més perverses vam perdre també un foli, potser per sempre més, del nostre *Beatus* de la Seu, tallat per fer-lo valer de mostra a possibles compradors del vergonyós robotari.

Però, com he dit suara, si els textos d'aquests còdexs eren pretèrits, hom en reaprofitava la materialitat: el pergami, i àdhuc, per als casos més antics, el papir i per als més moderns, el paper.

Els embolcalls i els farcits de les mòmies egípcies ens han transmès alguns papirs escrits; els folis de guarda i altres reforços de llibres estampats ens han conservat algun paper escrit a mà o imprès, fins i tot del període incunable. Però el més freqüent és trobar exemples de reaprofitament de còdexs o diplomes en pergami. I per a usos ben diversos.

Les enquadernacions d'altres llibres, manuscrits o impresos, o de lligalls de documents d'arxiu constitueixen sovint un cementiri bibliogràfic o, potser millor, un dormitori de llibres, als quals és possible de tornar a donar vida o, simplement, de despertar d'una llarga letargia, amb estudis pacients i benemèrits com els del P. Cebrià, i comptant sempre amb els bons arxivers que han de vetllar-los el son, amb no menys paciència i dedicació.

Un cas curiós de reutilització de fragments de

Figura 11. Bíblia de la catedral de Lleida, de poc després de l'any 1165. Lleida, Arxiu de la Catedral de Lleida (ACL), LC núm. 61, f. 51r.

© Arxiu de la Catedral de Lleida

Figura 12. A la dreta, foli d'un *Tristany*, part de les cobertes del *Llibre de privilegis d'Andorra*. Andorra la Vella, Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), ASC, L-35, f. 30v.

© Arxiu Nacional d'Andorra

còdexs és el del *Llibre de privilegis d'Andorra*, manuscrit factici format per diferents folis amb la finalitat de donar més "volum" a les cobertes i poder així prestar jurament sobre aquest manuscrit, esdevingut d'aquesta manera un llibre d'aspecte més antic i prestigiós (fig. 12).

Però els vells còdexs també van acabar exercint funcions molt més modestes: patrons de roba, sabates, cinturons, corretges, pàmpols, són algunes de les últimes utilitats i prestacions.

Tanmateix, degudament considerats, els fragments de còdexs són, sota molts punts de vista, extremament profitosos per a la història de la cultura en general. D'un profit, en no pocs casos, igual al dels còdexs sencers i, ni que sigui en un sol aspecte, fins i tot superior a aquests. I és que, a més de les notes marginals i interlinears que pugui portar una resta de còdex, notes que sovint revelen el temps i els llocs per on la seva lectura va despertar curiositat, els fragments ens ofereixen una informació que, en general, no consta en els manuscrits conservats íntegres: el del moment de la seva pèrdua d'interès o, pel cap baix, el *terminus post quem* d'aquest desinterès, si és que no hi intervingué la vigilància insensible del censor, o si la rivalitat de la impremta, com hem dit, no donà preferència, en alguns casos, a la nova manera mecànica de reproducció i presentació dels mateixos textos.

Però, a més a més, un simple tros de còdex ens pot oferir una porció de text desconegut d'una obra. Fa uns anys vaig tenir la satisfacció d'identificar un retall de la *Peregrinatio Egeriae* (fig. 13), obra singular de les lletres llatines per molts i diversos motius, composta per una alta dama, culta i pietosa, curiosa i valenta, que, entorn de l'any 380, va deixar-nos el record magnífic d'una peregrinació a Terra Santa. Aquest relat s'ha conservat només en un manuscrit del segle XI, actualment a Arezzo, però privat d'alguns folis i, per tant, de la part textual que aquests transmetien. El fragment que jo vaig identificar, força més antic, de final del segle IX i possiblement d'origen narbonès, ens reporta precisament una part, certament minúscula, però una part, al capdavant, tres curtes línies, del segment mancant al còdex italià i, en la part textual coincident, ens ofereix algunes variants de valor.

I no són pocs els fragments de còdexs que constitueixen el testimoni més antic d'una obra. Així el primer glossari llatí d'origen català, un sol full d'un còdex perdut d'un *Liber glossarum* copiat a Barcelona cap a l'any 900. O un altre foli, aquest gironí, d'entorn a l'any 880, el més antic manuscrit conegut del *Liber de dono perseuerantiae* del sant bisbe d'Hipona.

No cal insistir ara que la primera manifestació literària de la nostra llengua, descoberta a l'ensems pel P. Cebrià Baraut i per Mn. Benigne Marquès, es conserva en un simple full.

Figura 13. Fragment de l'*Itinerarium Egeriae*, de cap a l'any 900. De probable origen septimà, el text que s'hi transmet ofereix tres línies noves i algunes variants textuais de valor. Madrid, Col·lecció particular, fragment s/n

Figura 14. Fragment de Bíblia, inicis del s. X. Jeremies 22:24 i 25:29. La Seu d'Urgell, ACU, fragment núm. 180-1. © Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell

Figura 15. Fragment d'una Bíblia parisenca de petit format, s. xiv. Record del sojorn de canonges catalans a París per motius d'estudi. La Seu d'Urgell, ACU, fragment núm. 186. © Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell

Els estudis sobre història de la litúrgia no serien possibles sense la consideració dels fragments de còdexs. Basti recordar el que aporten al nostre país els fragments de la Bíblia (fig. 14), com a primer i principal llibre litúrgic aquest, amb estudis tan reeixits com els de Mn. Miquel dels S. Gros.

També la història de l'art deu molt als fragments amb restes de miniatures, com es pot comprovar en les obres cabdals de Mn. Josep Gudiol o de Pere Bohigas.

La tradició i difusió manuscrita d'obres i d'autors perdria molta i substancial informació si preteríem els fragments conservats. Adhuc en els casos d'autors tan difosos com sant Agustí o sant Gregori el Gran.

Les relacions culturals entre països diferents queden reflectides també en els testimonis fragmentaris d'antics còdexs. Així una petita col·lecció de folis en escriptura beneventana, per tant originaris del sud d'Itàlia, actualment conservats als nostres arxius. O restes de bibles d'origen parisenc, record del pas de canonges catalans per París, on anaren a ampliar estudis i on adquiriren alguna de les bibles de petit format que s'hi produïen en sèrie al llarg dels segles xiii i xiv (fig. 15). A l'Arxiu de Torre do Tombo de Lisboa es conserva encara un full d'una *Collectio canonum* en àrab, amb notes marginals en escriptura visigòtica, resta d'un llibre de la petita biblioteca de Patern, primer bisbe de la seu restaurada de Coimbra, però procedent de Tortosa. Sense els fragments de còdexs res no sabrien de la composició d'antigues biblioteques, com la de la Cartoixa de Montalegre. A l'Arxiu Reial de Barcelona, per altre nom Arxiu de

la Corona d'Aragó, hom conserva una important col·lecció de fragments d'aquesta procedència, que permet de reconstruir una biblioteca d'almenys 42 còdexs.

Les informacions que ens procura la simple meitat d'un foli poden ésser suficients, qualche vegada, per refer idealment la materialitat del còdex sencer. Mig full de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, diligentment dirigit per Mn. Josep M. Martí Bonet, mestre savi i estimat, transmet el final de la darrera homilia dels *Tractatus in Iohannem* de sant Agustí. Es tracta, per tant, de l'últim foli del manuscrit, el qual porta, justament, la foliació indicada; en aquest cas el foli 264. Per tant, eren 264 els folis del còdex sencer. I, com que el tros conservat mesura actualment 215 x 310 mm, gràcies als càlculs que permeten comparar el que ocupa la part textual del manuscrit en una edició impresa, hom pot deduir una pàgina sencera de 420 x 310 mm.

Literatures altres que la pròpia i la llatina també són representades pels testimonis fragmentaris. Fa uns anys vaig tenir el goig d'identificar un petit retall de la novel·la provençal *Jaufré*, el seu més antic manuscrit, car la còpia és datable de començos del segle XIII, cosa que, de retop, permet de fixar l'època de la controvertida composició del *roman* entre els anys 1176 i 1185 (fig. 16).

Noves recensions d'obres són certificades per un simple full. Com una nova versió de la traducció catalana de Jaume de Conesa de les *Històries troianes*.

Però algunes vegades els fragments de còdexs conservats en un país, només ofereixen dades culturals sobre el país d'origen del fragment. Tot i així, no podem pas deixar de considerar aquests testimonis foranis, car llur importància cultural pot ésser altíssima. Aquest és el cas d'un molt valuós retall, custodiat ara a l'Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell, que Mn. Benigne Marquès, amb la seva generositat i benevolència proverbials m'ha permès d'analitzar amb totes les facilitats possibles (fig. 17).

Es tracta d'un bocinet copiat en una escriptura minúscula carolina molt clara, però sense excessiu mirament cal·ligràfic, amb lleugeríssima tendència al dextrogerisme. La morfologia de l'alfabet manté encara alguna 'a' oberta i alguna 'i' semilonga, possibles reminiscències de l'escriptura precarolina anterior; en aquest cas, la merovingia. Pel que després diré, aquesta escriptura deu ser originària de Lió i remunta, certament, als darrers anys del segle IX, a una data força propera, segons que em sembla, a l'any 900.

El fragment fou extret d'un llibre imprès a Lió l'any 1538, al qual serví de reforç en les cobertes.

Figura 16. El testimoni més antic de la novel·la provençal *Jaufré*, s. XIII in. Barcelona, Institut Municipal d'Història de Barcelona (IMHB), ms. B-109. © Institut Municipal d'Història de Barcelona

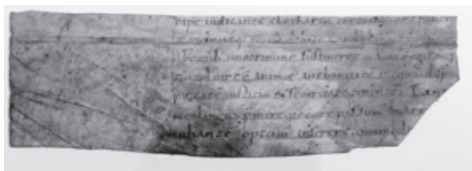

Figura 17. L'exemple més antic de la *Passio sancti Desiderii episcopi et martyris*, d'entorn de l'any 900. La Seu d'Urgell, ACU, Biblioteca Capitular, caixa 1926. © Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell

Aquest llibre és una *Secunda super Digesto Novo* del famós jurisconsult Bàrtolo de Sassoferato, tan famós que donà origen al nom *bàrtuls* com a sinònim de llibre de text. Correspon al número 104 de la col·lecció de l'antiga biblioteca de la Catedral. I es guarda dins un parcellet juntament amb altres restes d'un manuscrit en llengua francesa de mitjan segle xv (fig. 18), el qual complia la mateixa missió dins l'esmentat imprès. És molt i molt d'agrair que, en el moment de la seva extracció, hom tingués bona cura de deixar consignada la identificació del *liber tradens*, és a dir, del llibre que el portava, detall que tant pot ajudar en la determinació no sols de la procedència de l'antic còdex, sinó també del seu origen. La indicació del llibre del qual hom tragué el fragment és deguda a una mà anònima. Tanmateix, Clara Arbuès, que, juntament amb Carles Gascon, acaben de publicar un excel·lent article sobre Mn. Pere Pujol, em confirma que correspon a aquest il·lustre eclesíastic.

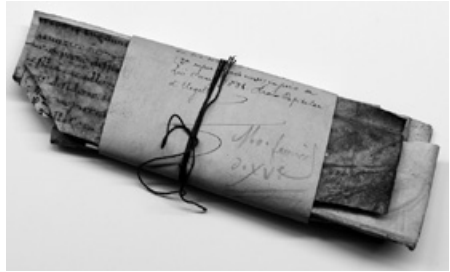

Figura 18. Fragments de còdex extrets de la coberta d'un Bàrtolo de Sassoferato, imprès a Lió l'any 1538. La Seu d'Urgell, ACU, Biblioteca Capitular, caixa 1926. © Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell

Els diversos residus del fragment en francès, tots ells *membra disiecta*, això és, parts ara independents però inicialment integrants d'un mateix còdex desmembrat, corresponen a una traducció del *Secretum secretorum*, atribuït falsament a Aristòtil. I espero poder-ne tractar en ocasió propera.

Però ara convé dir que el fragment de còdex que ens ocupa en aquests moments és una còpia de la *Passio sancti Desiderii episcopi et martyris*, és a dir, una *Passió de sant Desideri bisbe i màrtir*, del qual acabem de celebrar la festivitat el prop passat dimecres dia 23 d'aquest mateix mes de maig.

Del sant bisbe de la Viena del Delfinat hom conserva tres biografies bàsiques: La *Vita uel passio sancti Desiderii*, composta pel rei visigot Sisebut; la *Passio sancti Desiderii episcopi et martyris*, d'un autor anònim, segurament un clerge de Viena del segle vii, i la *Passio sancti Desiderii episcopi Viennensis*, escrita per Adó, bisbe també de Viena (+875).

El nostre fragment correspon a la *Passio* anònima, editada per B. Krusch, de la qual hom coneixia fins ara dos únics manuscrits i encara un del segle xii i l'altre del xiv.

Pel que fa al seu contingut, la passió de sant Desideri explica la vida i final d'aquest prelat, però també la dels instigadors de la lapidació amb què fou mort: la reina Bruniquilda i el seu nét Teodoric II, rei de Borgonya, als quals el bisbe acusava de mal govern i de no millor conducta personal. Després del martiri de Desideri, els esmentats monarques foren derrotats per Clotari II (613-629). Teodoric acabà els dies per una disenteria i Bruniquilda fou feta presonera, i, finalment, morí torturada, lligada a un o a diversos cavalls desbridats, segons les tradicions (fig. 19).

Certament, les vides dels sants tenien una finalitat principalment edificant; però, de vegades, també eren aprofitades amb mires polítiques. I en la vida escrita pel rei Sisebut, en particular, s'hi

observa un clar intent d'atansament diplomàtic entre el regne visigot i la monarquia franca, reunificada després de la desaparició del rei Teodoric i de la seva àvia Bruniquilda, amb la victòria final de Clotari II, rei de Nèustria, que va recuperar, així, els regnes de Borgonya i d'Austràsia.

La *Passio* anònima, la del nostre fragment, té un propòsit més pietós i moralitzant. S'ha pensat que estava destinada a una comunitat monàstica; però, òbviament, el potencial públic receptor podia ser molt més vast. Ara bé, segurament també fou composta al servei de la política propagandista de Clotari II després de la seva victòria sobre Bruniquilda i Teodoric. La versió d'Adó, de la seva banda, que és més aviat una predicació, té sols una finalitat moral i només parla de la pietosa disputa entre els habitants de Viena i els de Lió per quedar-se el cos del sant bisbe.

I fem ja punt final. Però abans, com a darrera nota marginal, voldria subratllar que els fragments de còdexs no són despulles exànimes. Són, simplement, manuscrits ferits que reposen. Saben que la funció dels bons llibres –perquè no tots són bons– és la de polir la dura i recalcitrant condició humana, tasca certament llarga i fatigosa. I potser per aquesta raó es prenen, de vegades, un descans, i esperen algun devot de les bones lletres com el P. Cebrià Baraut, d'exemplar constància i d'abundant erudició històrica de tot orde, perquè, manllevant de nou la paraula a Mn. Miquel Costa i Llobera, interroguí el seu repòs profètic i obri el fosc tresor del temps i del misteri (fig. 20).

Llinars del Vallès - Andorra la Vella, 21 de maig, festivitat de sant Desideri de Viena

Figura 19. Clotari II presenciant el turment de Bruniquilda. París, Bibliothèque Mazarine, ms. 3878, f. 340, vers 1470-1480. © Bibliothèque Mazarine

Figura 20. El P. Cebrià Baraut rebent el guardó d'andorrà d'honor del Cercle de les Arts i de les Lletres

